

POLITICKÉ STRANY A STRANICKÉ SYSTÉMY V AFRICE

I. Úvod

Současná obecná teorie politických stran se v minulých desetiletích prakticky opírala jen o zkušenosti ze vzniku, vývoje a činnosti evropských a amerických politických stran. Většina současných obecných tezí o politických stranách a stranických systémech tak vychází jen z podrobné znalosti stranického prostředí tzv. euro-americké společnosti, přičemž příklady z ostatních regionů, jako např. Afriky, Asie a fakticky i Latinské Ameriky se v obecných pracích věnovaných politickým stranám a stranickým systémům objevují jen sporadicky.

Argumentace pro jejich vyloučení se především opírala o mnohá specifika rozvojového světa, zejména o převážně nedemokratický charakter těchto politických systémů, praktickou neexistenci výraznějšího sociálního rozvrstvení společnosti,¹ když většina těchto zemí ještě neprošla ani průmyslovou revolucí. Navíc se v rozvojových zemích jen s velkými obtížemi dají aplikovat dnes již klasické konfliktní linie,² jejichž organizačním vyústěním jsou všeobecně známé typy evropských politických stran. Dále se pravidelně setkáváme s argumentací o nestabilním politickém prostředí s dominantním postavením armády, která častými zásahy do vnitropolitického vývoje znemožňuje kontinuální vývoj politických stran a stranických systémů. Nejednou se objevuje také argumentace, že je nemožné srovnávat společnosti (civilizace), které se opírají o rozdílné kulturní hodnoty a náboženství.

Jak již bylo řečeno, dosavadní obecné teorie politických stran a stranických systémů prakticky nepracují s fakty a zkušenostmi vycházejících z politického prostředí rozvojového světa.³ V některých nejposlednějších monografiích se objevují izolované odkazy na některé politické strany a stranické systémy zejména z asijského prostředí (např. Indie, Japonsko), nicméně africké zkušenosti z formování politických stran či stranických systémů jsou ve větší míře přehlíženy.⁴

Afrikanistika se problematikou politických stran zabývá již několik desetiletí. K rozmachu afrikanistiky dochází zejména po roce 1960, ve kterém získala většina afrických zemí politickou nezávislost, přičemž ne náhodou se tento rok označuje v odborné literatuře jako rokem Afriky. K prvním významnějším průkopníkům na poli studia afrických politických stran bezesporu patřil britský afrikanista Thomas Hodgkin, jehož nevelká monografie „*African Political Parties*“⁵ z roku 1961 přinesla první obecné hypotézy o afrických politických stranách. Již před touto prací však vznikaly některé obecnější teoretické práce věnované politickým stranám v různých jazykových oblastech⁶ či tzv. životopisy jednotlivých politických stran v rámci obecnějších historických a politologických prací.⁷ V 50. a 60. letech dobu již vycházely v existujících afrikanistických a politologických časopisech⁸ poměrně početné články analyzující nejrůznější aspekty vzniku a vývoje politických

¹ Dominantní úlohu ve většině rozvojových zemí hrají především politicky pasivní rolníci, kteří v zemích Afriky tvoří 60-90%, v Asii 60-70% a v Latinské Americe 20% veškeré populace.

² Tzv. cleavages, tzn. konflikty centrum – periferie, církev – stát, město-venkov, případně třídní konflikty Srovnej Lipset, S.M., Rokkan, S. (1967). *Party System and Voters Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press, či Rokkan, S. (1970). *Citizens, Elections, Parties*. Oslo: Universitets forlaget.

³ První práce věnované politickým stranám se začínají objevovat v 80. letech. Srovnej např. průkopnickou monografii Randall, Vicky (1988). *Political Parties in the Third World*. London etc.: Sage Publications.

⁴ Jedinou výjimkou je snad Nigérie, která se v posledních letech objevuje v řadě komparatistických studiích. Zatím jsem nepřišel na důvod, proč se obecní politologové tak často opírají především o nigerijský příklad. Snad hlavním důvodem bude skutečnost, že nigerijské politické strany a stranický systém patří v afrikanistice k nejobtíženějšímu oblaťem, zejména díky monumentální práci Richarda Sklara. Srovnej Sklar, Richard (1963). *Nigerian Political Parties: Power in an Emergent African Nation*. New York and Enugu: Nok, 578 s. V roce 1983 Princeton University Press zabezpečil druhé vydání tohoto díla a v roce 2004 se Africa World Press, Inc. podílel na 3. vydání.

⁵ Hodgkin, Thomas (1961). *African Political Parties. An Introductory Guide*. Baltimore: Penguin Books Ltd. T. Hodgkin byl autorem i několika dalších významných publikací. Na tomto místě musíme uvést především jeho práci *Nationalism in Colonial Africa*. London 1956 a *Nigerian Perspectives*. London 1960.

⁶ Morgenthau-Schachter, Ruth (1958). *The Development of Political Parties in French West Africa*. Oxford, Oxford University Press.

⁷ Apter, David (1955). *The Gold Coast in Transition*. Princeton, Princeton University Press; Coleman, James (1958). *Nigeria, Background to Nationalism*. Los Angeles: University of California; Ezera, Kalu (1960). *Constitutional Development in Nigeria*. Cambridge: Cambridge University Press; Rawcliffe, D.H. (1954). *Struggle for Kenya*. London a řada dalších.

⁸ Např. *West Africa* (London), *Africa Digest* (London), *Afrique Nouvelle* (Dakar), *Africa Report* (Washington), *Africa To-day* (New York), *Marchés Tropicaux et Méditerranéens* a několik dalších. K rozmachu vydávání afrikanistických časopisů dochází zejména od druhé poloviny 60. let minulého století. Vysokou úroveň si neustále udržuje *Africa Research Bulletin*, který se orientuje na podrobné zpravodajství politického dění v afrických zemích

stran v jednotlivých afrických zemích.⁹ T. Hodgkin navíc mohl pracovat s řadou biografických monografií předních afrických vůdců, jako byli Kwame Nkrumah, Sékou Touré, L.-Sédar Senghor, Habib Bourguiba či Nnamdi Azikiwe¹⁰ a současně získával podrobné informace během svých četných návštěv afrických zemí. Hodgkinova práce není jen významná prvními teoriemi politických stran v Africe,¹¹ ale i přílohou „Hlavní africké politické strany 1945-1960“, které jsou členěny podle jednotlivých zemí a přináší i dnes velmi cenné informace o počátcích formování politických stran v afrických zemích.

V následujících desetiletích pak kromě podrobných životopisů politických stran a stranických systémů jednotlivých afrických zemí vznikaly i některé souborné teoretické studie. Na tomto místě musíme především zmínit práci Jamese Colemana a Carla Roseberga „*Political Parties and National Integration*“¹² z roku 1966, přičemž se začaly objevovat i teoretické práce, které se zabývaly vznikem a vývojem zemí s jednou vládnoucí stranou. V roce 1961 pod editorstvím G. M. Cartera vyšla např. velmi závažná práce „*African One-Party States*“¹³

II. VZNIK POLITICKÝCH STRAN

Klasikové politických stran obvykle spojují hlavní příčiny vzniku politických stran v evropském a americkém prostředí s rozšířením volebního práva a přednostmi parlamentního systému založeného na demokratickém soutěžení politických subjektů. Většina z nich se shoduje v názoru, že zárodky politických stran je nutno nejdříve spatřovat na půdě parlamentu (tzv. honorační, kádrové strany) a posléze i mimo parlament na základě přeměny nebo integrace nejrůznějších zájmových a nátlakových organizací.

Až téměř do poloviny 19. století se díky volebnímu censu o poslancích rozhodovalo mezi úzkou elitní skupinou společností (honorací), díky čemuž se nemusely vytvářet žádné větší specifické politické organizace. Malé zájmové skupiny, obvykle označované jako volební výbory, byly schopny získat pro zvolení jednotlivých poslanců potřebnou podporu mezi nepříliš velkým počtem oprávněných voličů.

Situace se však začíná měnit na přelomu 19. a 20. století, kdy velké množství obyvatel z nejrůznějších sociálních vrstev získalo právo volit a poslanci byli nuceni hledat nové způsoby, jak oslovit a získat tyto nové voliče pro své zvolení. Původní volební výbory rozšiřovaly své řady o nové agitátory, vytvářely se nové pobočky po celé zemi, hledal se program, ideologie, které by oslovily potenciální voliče. M. Duverger ve své klasické práci „*Politické strany. Jejich organizace a aktivity v moderním státě*“ o tomto typu vzniku politických stran hovoří jako o tzv. volebním a parlamentním původu stran.¹⁴

Pokud zobecníme Duvergerovu klasifikaci způsobu vzniku politických stran, pak jeho hlavním určujícím kritériem je místo vzniku, podle kterého politické strany dělí na strany vzniklé buď v parlamentu, či mimo parlament. Nicméně u M. Duvergera můžeme již v náznamech sledovat i vznik politických stran podle konfliktních linií ve společnosti (např. jeho příklad vzniku nizozemských politických stran), kterou mnohem později rozpracovali Stein Rokkan a Seymour Lipset.¹⁵

Úspěšné ukončení NOR je spojeno s vyhlášením politické nezávislosti, po kterém následuje tu krátké, jinde dlouhé období národních revolucí, pro které jsou typické obvykle ostré etnické a tribální střety, občanské války spojené s genocidou celých národů a etnik, vojenské převraty atd. Těmto konfliktům by mohlo rámcově odpovídat Rokkanovo štěpení centrum – periferie, nicméně druhé štěpení charakteristické pro národní revoluci,

⁹ Jejich výčet by byl poměrně velmi rozsáhlý, uvádíme jen některé významnější: Lewis, I.M.(1958). *Modern Political Movements in Somaliland*. In: *Africa*, Vol. 28, No. 3-4, July-October; Lloyd, Peter (1955). *The Development of Political Parties in Western Nigeria*. In: *American Political Science Review*, Vol. 48, No.3, September; Bennett, George (1957). *The Development of Political Organisations in Kenya*. In: *Political Studies*, Vol. 2, June atd.

¹⁰ Např. Nkrumah, Kwame (1957). *Autobiography*. Edinburg; Touré, Sékou (1959). *La Guinée et l'émancipation africaine*. Paris; Azikiwe, Nnamdi (1957). *The Development of Political Parties in Nigeria*. London atd.

¹¹ Struktura práce byla následující: Introduction, The Setting, The Origin of Parties, Types of Parties, Party Organization, Party Activities, Party Objectives a Concluding Hypotheses.

¹² Coleman, James, Rosberg, Carl (eds.) (1966). *Political Parties and National Integration in Tropical Africa*. Berkeley and Los Angeles: Berkeley University Press.

¹³ Carter, G. M.(1962). *African One-Party States*. Ithaca, N.Y.

¹⁴ Duverger, M.(1978). *Political Parties. Their Organization and Activity in the Modern State*. Translated by Barbara and Robert North with a Foreword by D. G. Brogan. London, Methuen & Co Ltd.

¹⁵ Petr Fiala oprávněně poukazuje na skutečnost, že skutečným objevitelem konfliktních linií nebyli tito dva autoři, ale nizozemský politolog H. Daalder, který přišel s formulováním „cleavages lines of the party system“ o rok dříve než oba zmínění autoři. (Fiala – Strmisko 1998: 58, poznámka č.11) Podobně H. Daalder přišel jako první i se základními tezemi pilarizace nizozemské společnosti, které se později staly základem Lijphartovy teorie konsociační demokracie. Zdá se, že H. Daalder ztratil autorství dvou nejvýznamnějších teorií současných moderních politických stran.

stát vs. církve, které má vliv na vznik odpovídajících politických stran, se dokládá obtížněji.¹⁶ V úvahu spíše připadá konflikt stát vs. tradiční společnost. Zcela problematická je ale existence politických stran, které odpovídají Rokkanově období průmyslové revoluce. Přestože ve většině afrických a asijských zemích nedošlo k průmyslové revoluci (vesměš se stále jedná o agrární země se zaostalým zemědělstvím), běžně se v tomto prostoru setkáváme se socialistickými, sociálnědemokratickými a dokonce komunistickými stranami, podobně jako s liberálními, konzervativními či radikálními stranami. Důvody jejich vzniku je nutno hledat v souvislosti s jinými historickými souvislostmi než je průmyslová revoluce.

V polovině 60. let vznikla zásadní práce Davida Aptera „*The Politics of Modernization*“,¹⁷ ve které se americký politolog podrobně zabýval problematikou modernizace mimoevropských společností. V šesté kapitole se D. Apter podrobně věnoval problematice politických stran, které považoval za nejdůležitější modernizační instrument společnosti. „V oblasti politické modernizace,“ psal D. Apter, „není nic tak důležité jako stranická politika. To vyplývá ze skutečnosti, že politické strany jsou samy historicky těsně spojeny s modernizací západní společnosti a v různých formách (reformistické, revoluční, nacionalistické) se stávají nástrojem modernizace v rozvojových oblastech.“ (Apter 1965:179) D. Apter posléze velmi detailně zkoumá úlohu, postavení a funkce politických stran a dospívá k závěru, že úloha politických stran v rozvojových zemích se výrazně liší od postavení politických stran v průmyslových zemích. Politické strany v rozvojových zemích se zpravidla opírají o masovou podporu, požadují striktní disciplínu a vytvářejí politickou hierarchii moci a prestiže, vyjadřují základní segment modernizující se společnosti. (Apter 1965:222)

Politické strany v rozvojových zemích navíc plní funkce, které jsou naprosto specifické (administrativní, vzdělávací, policejní, sociální welfare činnosti atd.). V zemích, kde jsou politické strany u moci, je někdy obtížné rozeznat, jaké jsou funkce a odpovědnost strany na jedné straně a které přísluší vládě a státní administrativě na straně druhé. (Apter 1965:187) Bohužel D. Apter se prakticky nezabývá otázkou, jak politické strany vznikají. O modernizační teorie se částečně opírají i další současní politologové, jako např. Joseph LaPalombara a Myron Weiner.¹⁸

Vznik politických stran v rozvojovém světě vyvolal zájem řady marxistických a nemarxistických politologů, kteří se snažili zobecnit narůstající faktografický materiál po roce 1960. Přestože obě skupiny vystupovaly v bipolárně rozděleném světě z různých ideologických pozic, které se nejvíce projevovaly zejména v otázce charakteristiky politických stran, hodnocení jejich činnosti, orientace a ideověpolitického zaměření, pak v otázce mechanického vzniku politických stran nacházely společné postoje. Pokud se oprostíme od ideologického nánosu na obou stranách, pak můžeme z období let 1960-2004 přinést velké množství nejrozumnějších pohledů, koncepcí a klasifikací vzniku politických stran v rozvojovém světě, které mají dodnes významnou vypovídající hodnotu. Nicméně než přistoupíme k samotné klasifikaci vzniku politických stran, musíme se pro pochopení těchto procesů krátce zastavit u názvosloví těchto stran.

Afrikánistika, podobně jako ostatní společenskovědní obory, hledala pro pojmenování nových procesů a tendencí v rozvojovém světě méně používané termíny. Zejména v rozvojových zemích, které si musely vydobýt politickou nezávislost po dlouhém národně osvobozené boji, se zpočátku objevovaly sympatie k levicovým myšlenkám. Jak ukazuje velké množství historických příkladů, levicová radikalizace je velmi běžná pro řadu přechodných období po velkých společenských krizích (srovnej např. vlnu revolucí po 1. světové válce, posílení komunistických a levicových stran po 2. světové válce, prosazení socialistických stran po pádu portugalského diktátora Marcela Caetana či španělského generalissima Franka v polovině 70. let minulého století, atd.), která se často v politické praxi rozvojových zemí materializovala snahou vytvářet politické strany, které se ve svých programech hlásily k některým socialistickým ideám.

Východoevropští afrikánisté obvykle pracovali s termíny národní demokraté, revoluční demokraté a afričtí marxisté pro označení různě orientovaných levicových intelektuálů, kteří se po vyhlášení nezávislosti dostali do čela řady afrických zemí.¹⁹ Na základě charakteristiky těchto politických elit pak vznikaly i „nálepky“ pro označení vznikajících politických stran (národně demokratické strany, revolučně demokratické strany, avantgardní strany pracujících atd.), přičemž zavedení nového názvosloví mělo upozornit na rozdíly v sociální, kulturní a zejména politické struktury rozvojových zemí. Prosazování myšlenek vědeckého socialismu

¹⁶ Náboženství v těchto regionech sice hraje mnohem významnější úlohu ve společnosti než v Evropě, ale náboženské konflikty jsou obvykle součástí etnických a tribálních konfliktů. Např. vzhledem k silnému postavení islámu v arabských zemích (často 99,9 %) je naprosto nemyšlitelné, že by zde mohly vzniknout radikální strany jako protipól islamistických politických stran.

¹⁷ Apter, David (1965). *The Politics of Modernization*. Chicago: Chicago University Press.

¹⁸ Zejména kapitola *The Origin and Development of Political Parties* v práci LaPalombara, J., Weiner M. (1966): 3-42.

¹⁹ Je škoda, že se ještě nikdo nepokusil o seriózní komparativní analýzu vlivu vysokoškolského vzdělání intelektuálů v rozvojovém světě ve východním a západním bloku. Vůbec bych se nedivil, kdyby se ukázalo, že intelektuálové se vzděláním z východního bloku byli později méně revolučnější (marxističtější) než ze západních univerzit.

v rozvojovém světě se z pohledu východoevropských afrikanistů odráželo i v logice formování politických stran. Národně demokratické strany se měnily v revolučně demokratické strany, ze kterých se po přijetí vědeckého socialismu mohly posléze zformovat avantgardní strany pracujících, které se měly stát základem pro vznik komunistických stran.

Po rozpadu komunistického systému ve východní Evropě dochází k poklesu popularity socialistických myšlenek i v rozvojovém světě. Na rozdíl od východoevropských politických systémů nejsme na přelomu 80. a 90. let minulého století v afrických zemích svědky výrazné obměny politických elit,²⁰ nicméně dochází k oslabení/opouštění levicové orientace (z programů politických stran mizí např. teze o vedoucí úloze strany,²¹ třídním boji atd.). Řada politologů mluví o prohloubení třetí vlny demokratizace, která má velký vliv na vznik nových politických stran a formování vícestranických systémů.

Podobně i západní afrikanistika v daném období musela v názvosloví reagovat na levicovou radikalizaci v rozvojovém světě po získání politické nezávislosti, a proto běžně pracovala s pojmy *communist parties*, *marxist-leninist parties*, *vanguard parties*, *afro-communist parties* jako souhrnné označení stran v režimech orientovaných na SSSR.²²

První pokus o zobecnění vzniku afrických politických stran můžeme najít u již zmíněného britského afrikanisty T. Hodgkina, který se při svých výzkumech afrických politických stran opíral především o Duvergerovy teorie politických stran. Vzhledem k různým výkladům termínu africká politická strana, používání různých označení pro politické organizace jako např. nacionální hnutí, fronty, kongresy, strany se T. Hodgkin pokusil definovat africkou politickou stranu jako organizaci, která podrobně rozpracovala své cíle formou politického programu, často se přihlašuje k určité ideologii, buduje formálně demokratickou strukturu obvykle založenou na místních pobočkách a individuálním členství, vyjadřuje přání pravidelně se účastnit soutěže s ostatními stranami ve volbách s cílem kontrolovat vládu a vyznačuje se větší pružností ve strategii, reagující na aktuální potřeby, zejména v souvislosti s realizací politické moci.²³ (Hodgkin 1961: 51)

Podle Duvergerova přístupu T. Hodgkin došel k závěru, že absolutní většina afrických politických stran vznikla mimo parlament. Tento fakt vzhledem k historickému vývoji většiny afrických zemí je naprosto nepopiratelný. Dále se T. Hodgkin s Duvergerem shodl ve skutečnosti, že tyto mimoparlamentní strany byly ve velké většině zformovány na základě již existujících nejrůznějších asociací a skupin s cílem dosáhnout politickou moc. (Hodgkin 1961: 46)

Podobně jako v Evropě k těmto protostranickým organizacím a skupinám patřily kulturní, vzdělávací a studentské organizace, skupiny vojenských veteránů, odbory, náboženské skupiny, sportovní organizace, kmenové svazy a mnoho dalších. Podle T. Hodgkina rychlé šíření podobných asociací v meziválečném období a po druhé světové válce napomohlo formování politických stran třemi různými způsoby:

1. Mnoho vůdců těchto asociací, které byly ve velké většině původně nepolitické, se později dostali do čela nacionálních organizací. Tak tyto asociace vlastně připravovaly nové nacionální elity.
2. Tyto asociace vytvářely nové typy loajality, ne vždy nezbytně celonárodní, ale určitě širší než příbuzenské vztahy nebo vesnické, a tak umožnily nacionálním vůdcům mobilizovat a řídit důležité segmenty obyvatelstva.
3. Vzhledem k rozšíření v nejrůznějších oblastech tyto asociace vytvářely základní bloky lidové podpory, která se později stala důležitá při zakládání masových stran.²⁴

Na základě studia nejrůznějších pramenů a prvních dílčích studií o afrických politických stranách T. Hodgkin navrhl následující klasifikaci vzniku afrických politických stran

1. Přeměna dříve existujících asociací

²⁰ Např. v lusofonní Africe došlo k obměně politických elit jen na Kapverdských ostrovech, kde se v roce 1991 k moci dostalo středopravicové Hnutí za demokracii. Jak v Mosambiku, tak v Angole, Guineji Bissau a Ostrově sv. Tomáše a Princově ostrově se bývalí „afromarxisté“ i nadále udrželi u moci.

²¹ Zde musíme konstatovat, že tzv. vedoucí úloha strany nebyla příznačná jen pro levicové systémy, ale objevovala se i v prokapitalisticky orientovaných zemích, přičemž se tyto státy označovaly jako tzv. one-party states (např. Zambie, Senegal, Pobřeží slonoviny atd.).

²² Černobíle uvažující politologové se více méně přikláněli k termínu *communist parties/marxist-leninist parties* pro všechny levicové strany v rozvojových zemích, mnoho jiných se snažilo rozlišovat mezi levicově orientovanými stranami, jako např. David a Marina Ottaway, Carl Rosberg, Barry Munslow a řada dalších amerických a evropských afrikanistů. Srovnej např. Fiala, V. (1989). *The Countries with Socialist Orientation: Sub-Saharan Africa. Some Critical Remarks on Bourgeois Political Science*. In: *Current Problems in Africa*. Prague: Oriental Institute, s 7-32.

²³ Bohužel zmíněná definice se vztahuje jen na země, které se pokoušely zavést demokratický politický systém. Kromě těchto stran ale v africkém regionu najdeme možná stovky politických stran, pro které demokratické soutěžení, vytváření demokratické struktury byla jen prázdná slova bez jakéhokoliv obsahu.

²⁴ Srovnej Coleman, James (1958). *Nigeria. Background to Nationalism*. Berkeley: University of California, či Hodgkin 1961: 47-48.

Podle T. Hodgkina některé politické strany vznikly na základě již existujících organizací, kterým byla vtisknuta nálepka politické strany a politické funkce, aniž by došlo, alespoň v počáteční fázi, k výraznější změně ve struktuře, vedení nebo ideologii. Jako klasický případ uvádí T. Hodgkin *Northern People's Congress in Nigeria*, který vznikl v prosinci 1949 jako pan-severská kulturní organizace s dominantním členstvím konzervativních Malamů, která o něco později prakticky přestala fungovat, aby se pak objevila v roce 1951 uprostřed volební kampaně jako politická strana sjednocující konzervativní nacionalisty a členy Filanské gidy (tradiční vládnoucí třída bývalé říše Fulani)

2. Evoluce z „kongresu“

T. Hodgkin definuje kongres jako politickou organizaci specifického typu, která je charakteristická několika základními rysy. Především vystupuje se širokými nacionalistickými cíly (zejména odstranění koloniálního systému), dále ji charakterizuje uvolněná struktura, kterou obvykle tvoří místní funkční asociace, které se vytvořily kolem ústředního orgánu, který má veškerou kontrolu politiky. Kongresy podle T. Hodgkina obvykle vyjadřují ideu reprezentace všech lidí a zaujímají obvykle aktivní strategii, jejíž příčinou je nedostatek ústavních mechanismů pro realizaci jejich nacionalistických cílů.²⁵

V souvislosti s definicí kongresu T. Hodgkin řeší i charakteristiku tzv. front, které vznikají v revolučních situacích (uvádí např. FLN v Alžírsku) a podobně jako kongresy se snaží sjednotit všechny existující organizace a směry, aby dosáhly kompletní transformace politického a sociálního řádu za použití mimoústavních spíše než volebních prostředků. Podle T. Hodgkina se fronty více podobají politickým stranám, zejména masovým stranám, vzhledem k mnohem uzavřenější formě struktury založené více na stranických buňkách než pobočkách, striktní disciplíně a definicí svých cílů. T. Hodgkin současně konstatuje, že v praxi často neexistují čisté formy, „kongresy jsou v procesu přeměny v 'politické strany'“, a naopak „politické strany“ si ponechávají některé charakteristiky „kongresů“ nebo nabývají charakteristik revoluční fronty.“ (Hodgkin 1961: 52)

Podle T. Hodgkina proces přeměny kongresu v politickou stranu se projevuje přijetím nové a mnohem efektivnější struktury, která je založena na místních stranických pobočkách či buňkách, je tvořena individuálními členy, kteří přispívají nebo zamýšlí přispívat do stranických fondů. Jedná se o postupný proces, kdy někdy je i stanoveno přesné datum nebo termín transformace.

3. Odštěpením od kongresů a stran

Vznik nových politických stran odštěpením od kongresů a politických stran je jedním z nejobvyklejších způsobů vzniku afrických stran. Pokrokové frakce se dostávají do konfliktu s konzervativními či umírněnými skupinami a výsledkem je jejich odchod z kongresu a založení vlastní politické strany, Tímto způsobem se např. zformovala ghanská *Convention People's Party* (CPP), která se v roce 1949 oddělila od *United Gold Coast Convention* (UGCC), či senegalská *Bloc Démocratique Sénégalais*, která se odtrhla v roce 1948 od *Section Française de l'Internationale Ouvrière-Fédération du Sénégal* (SFIO).

4. Integrací politických stran a skupin

Opakem výše uvedeného modelu je integrace více politických stran a skupin do jedné politické organizace. Tak např. Ghana Congress Party vznikla v roce 1952 sjednocením části UGCC, konzervativní *National Democratic Party* a skupinou tzv. rebelů CPP. Africká politická praxe obsahuje velké množství podobných příkladů integrace politických stran. Vznikly tak např. Fronta za osvobození Mosambiku (*Frente de Libertação de Moçambique* – FRELIMO) či Lidové hnutí za osvobození Angoly (*Movimento Popular de Libertação de Angola* - MPLA.).

5. Na základě vnějšího vlivu

T. Hodgkin si všímá velmi zajímavého faktu, že řada afrických politických stran vznikla díky vnějšímu vlivu. Jednak v koloniích vznikaly tzv. administrativní politické strany, na jejichž zformování se podílela koloniální správa a jejichž hlavním cílem bylo vytvořit určitou politickou alternativu k existujícím nacionalistickým stranám. Vedle těchto tzv. administrativních stran se však v africkém prostoru objevují i socialistické a komunistické strany, které obvykle vznikají ve spolupráci s levicovými stranami v metropolích. Tak vznikla v roce 1936 např. senegalská SFIO či v roce 1946 na kongresu v Bamako *Rassemblement Démocratique Africain* (RDA), jejíž pobočky prakticky fungovaly ve všech francouzských koloniích.

Zajímavý pohled na formování afrických politických stran přinesl David Apter ve své studii o Ghaně v jedné z nejdůležitějších prací o afrických politických stranách z druhé poloviny 60. let minulého století.²⁶ Na

²⁵ Charakteristika hlavních politických organizací se liší autor od autora. Srovnej např. Coleman (1958).

²⁶ Skupina předních světových afrikanistů (Aristide R. Zolberg, Victor T. Le Vine, David Apter, Immanuel Wallerstein, René Lemarchand, Richard L. Sklar, Thomas Hodgkin, Ruth Schachter Morgenthau a několik dalších) pod vedením Jamese S. Colemana a Carla G. Rosberga vydala v roce 1966 monografii *Political Parties and National Integration in Tropical Africa*, která se v jednotlivých kapitolách na příkladě teritoriálních case studies pokusila zobecnit základní tendence politického vývoje ve vybraných afrických zemích z pohledu vzniku

základě historické přístupu se pokusil o zobecnění jednotlivých fází vzniku ghanských politických organizací, které mají širší teoretickou platnost i pro vznik ostatních afrických politických stran. Podle jeho názoru morfologie rozvoje politických stran se dělila do pěti základních skupin:

I. Etnické a nátlakové skupiny (1870-1940)

1. Etnické asociace
2. Ochranné organizace
3. Pokrokové asociace a různé kluby stejně smýšlejících osob
4. Literární a diskusní skupiny

II. Frakční koalice s politickými cíli (1920-1950)

1. Místní koalice
2. Národní koalice

III. Reprezentativní politické strany (1945-1956)

1. Konzervativně nacionalistické strany
2. Radikální nacionalistické strany

IV. Strany solidarity (1957-1960)

V. Frakce v rámci monolitů

1. Konzervativní křídlo
2. Radikální křídlo
3. Intelektuálové (socialističtí radikálové a oportunisté. (Apter 1966:261)

Při porovnání obou výše uvedených klasifikací je zřejmé, že se obě výrazně prolínají. D. Apter ve své studii jasně konstatuje, že kořeny ghanských politických stran jsou úzce spojeny s etnickými a nátlakovými skupinami. Hovoří o tzv. pre-politické fázi, kdy tyto skupiny vyvíjely nátlak na koloniální administrativu, některé z nich pak vytvářely i koalice s cílem získat větší legitimitu. Další krokem v politické organizaci v Ghaně bylo vytvoření reprezentativních politických stran, které hájily z různých pozic národní zájmy celého ghanského obyvatelstva. (*United Gold Coast Convention, Convention People's Party*), přičemž si Apter všimá vzniku nejrůznějších frakcí, které vedly k vytváření nových politických stran. (Apter 1966:261-262). Z pohledu Hodgkinovy klasifikace nalezneme u Aptera a ghanského příkladu prakticky většinu modelů vzniku politických stran.

V roce 1970 byla v Sovětském svazu publikována zajímavá publikace „*Političeskíe partii Afriki.*“ (Solodovnikov 1970), která se z marxisticko-leninského hlediska pokusila o analýzu afrických politických stran. Pokud ponecháme stranou vzhledem k době vydání obvyklý ideologický balast, pak zjistíme, že sovětská marxistická věda docházela prakticky ke stejným výsledkům jako západní afrikanistika. Autoři této významné monografie se vyhnuli konkrétní klasifikaci vzniku politických stran, ale podobně jako T. Hodgkin či D. Apter hledají kořeny vzniku politických organizací v 19. a na počátku 20. století v nejrůznějších vzdělávacích, kulturních a nátlakových skupinách. U vzniku politických stran ve 20. století se výrazněji opírají o marxisticko-leninskou tezi, že politické strany jsou odrazem existence společenských tříd a že vyjadřují jejich zájmy. (Solodovnikov 1970: 7). Následující historický přehled je pak výčtem afrických sociálních skupin a jejich politickým vyjádřením ve formě politických stran. Nacionální buržoazie, intelektuálové, představitelé feudálních a tribálních společností, duchovenstvo, studenti a proletariát, to byly podle sovětských autorů hlavní hybné síly při organizaci prvních afrických politických stran. Jak již bylo řečeno, práce prakticky neřešila způsoby vzniku politických stran, jedinou výjimkou byla 5. kapitola první části, ve které se autoři zabývali vlivem vnějších faktorů na vznik afrických politických stran. (Solodovnikov 1970:34-42). Zbývající část publikace je pak věnovaná jednotlivým typům politických stran: revolučně demokratickým, marxisticko-leninským, buržoazním a proburžoazním. (Solodovnikov 1970: 66-307)

Jednou z nejposlednějších prací věnovaných teoretickým problémům afrických politických stran je práce „*African Political Parties.*“ (Salih 2004). V úvodu práce, která kromě několika teoretických kapitol obsahuje i case studies z několika afrických zemí (Zambie, Tanzánie, Sudán, Etiopie, Namíbie, Ghana, Kenya, Botswana a země jižní Afriky), se M. A. Mohamed Salih krátce zastavil i u problematiky vzniku politických stran. M. A. Mohamed Salih nepřináší žádnou použitelnou teoretickou klasifikaci, ale zřejmě pod vlivem T. Hodgkina rozčlenil úvod do několika podkapitol podle způsobu formování politických stran. V první z nich se zabývá politickými stranami, které se udržely u moci od koloniálních dob (*Sierra Leone People's Party-SLPP, United National Party, Socialist Party of Senegal a Rassemblement National Démocratique*), z nichž většina navazovala na různé vzdělávací, kulturní a jiné spolky. Další podkapitola řeší na příkladu angolské MPLA, mosambické FRELIMO, Mosambického národního odporu (*Resistência Nacional Moçambicana – RENAMO*), namibijské Lidové organizace jihozápadní Afriky (*South West Africa People's Organisation- SWAPO*), Jihoafrického Afrického národního kongresu (*African National Congress-ANC*) a zimbabwského Afrického

a působení politických stran. Velkým přínosem této práce nejsou jen jednotlivé case studies, ale i zajímavé komparativní analýzy postoje politických stran k dobrovolným organizacím, odborovým hnutím, k tradičním strukturám africké společnosti, případně úloze studentů v národní integraci. (Coleman – Rosberg 1966).

národního svazu Zimbabwe – Vlastenecké fronty (*Zimbabwe African National Union – Patriotic Front – ZANU-PF*) přechod masových organizací v politické strany. Dále M. A. Mohamed Salih připouští jen vznik politických stran, které jsou výsledkem organizačních aktivit vojenských vládců. Jako příklad si vybral vojenské režimy v Sudánu, Etiopii a Nigérii. (Salih 2004: 19)

Nepochybně, že M. A. Mohamed Salih je seznámen s faktem, že africké politické strany vznikají i dalšími způsoby (zejména integrací a dezintegrací, na základě vnějších faktorů), ale pouze tři výše uvedené s největší pravděpodobností považuje za klíčové a rozhodující. Ostatně závěrem k poslední kapitole úvodní části konstatuje, že “evoluce afrických politických stran není ani lineární ani homogenní. Africké státy nepřijaly jen odlišné politicko-stranické systémy ..., ale zformovaly také unikátní africký stranický systém.” (Salin 2004:27)

Při pohledu na všechny výše uvedené definice a klasifikace afrických politických organizací je zřejmé, že dnešní politologové se při vytváření moderních teorií vzniku afrických politických stran potýkají s řadou metodologických problémů. Jako nejzákladnější problém považují přesné definování všech forem organizací²⁷ v minulé i současné Africe. Podle mého názoru je nutno přesně definovat následující organizace, které stály u vzniku afrických politických stran.²⁸

1. Zájmové a nátlakové skupiny

Pod zájmové a nátlakové organizace zahrnujeme všechny nejrůznější kulturní, vzdělávací, sportovní a jiné asociace, kluby, odbory, svazy vojenských veteránů, náboženské organizace atd., které měly při svém vzniku nepolitický charakter, nicméně postupně se radikalizují, vystupují za odstranění kolonialismu a jsou prvními organizacemi, které vychovávají pozdější politické vůdce. Na jejich základě často vznikají kongresy/fronty či v některých případech i protopolitické strany či politické strany.

2. Kongresy

Kongresy chápeme jako organizace, které obvykle vystupují ve jménu všech obyvatel země (národnosti, kmene) s cílem odstranit koloniální systém. Struktura kongresů je amorfni, opírá se o různé asociace, akční skupiny, přičemž v čele kongresu stojí obvykle úzká skupina intelektuálů, která z centra formuluje hlavní cíle a strategii postupu. Kongres obvykle nedisponuje ideologií, i když někdy se v rámci programových dokumentů můžeme setkat s přihlášením se k africkému nacionalismu, panafricanismu či různým formám afrického socialismu, nicméně zatím nejde o propracované koncepce. Na rozdíl od níže uvedených front kongresy preferují především nenásilné formy boje a snaží se dosáhnout svých cílů v rámci ústavního systému (viz např. Kwame Nkrumahova kampaň tzv. pozitivní akce vyhlášená v Ghaně v roce 1949, klasickým příkladem je i nenásilný boj Indického národního kongresu v čele s Gándhím za nezávislost Indie).

3. Fronty

Obvykle se jedná o organizace, které jsou přinuceny historickým vývojem aktivně bojovat za národní nezávislost, obvykle v dlouhém národněosvobozeneckém boji (např. MPLA, UNITA a FNLA v Angole, PAIGC v Guineji-Bissau, FRELIMO v Mosambiku, ANC v JAR atd.) Vyznačují se jasným propracovaným programem, pevnou strukturou, striktní disciplínou a často se hlásí i k určitému typu ideologie. Od politických stran se liší především používáním neústavních forem politického boje, protože v daných zemích byly volby otevřeny jen pro bělošské obyvatelstvo či vybrané vrstvy domácího obyvatelstva, takže nebylo možné prosazení hlavních politických cílů front (zejména vyhlášení nezávislosti) v řádném volebním boji.

4. Protopolitické strany

Jedná se o předchůdkyně afrických politických stran, které v období kolonialismu obvykle vznikají v hluboké ilegalitě, mají striktní strukturu a přísnou disciplínu. Hlavním cílem je odstranění kolonialismu a dosažení politické nezávislosti, v programových dokumentech se často hlásí k určité ideologii se zdůrazněním africké specifiky. Od klasických afrických politických stran se liší především velmi úzkou členskou základnou (obvykle malá skupina intelektuálů), malými či prakticky žádnými možnostmi na úspěšné prosazení svých politických cílů. Tyto protopolitické strany se často dají definovat jako politické diskusní kluby. Od zájmových a nátlakových skupin se liší svým politickým charakterem a politickým programem. Protopolitické strany se obvykle stávají součástí kongresů či front, po získání nezávislosti či zavedení vícestranického systému se mohou přeměnit i v politické strany.

5. Politické strany

Jedná se o politické organizace, které disponují víceméně jasnou organizační strukturou a zřetelnou stranickou hierarchií, mají obvykle individuální členství a hlásí se k určité ideologii. Ve své činnosti se řídí pragmatickým krátkodobým a dlouhodobým politickým programem a dalšími stranickými dokumenty (např.

²⁷ Termínem organizace v daném kontextu chápeme všechny typy afrických nepolitických a politických zájmových a nátlakových skupin, kongresů, front, protopolitických stran a politických stran.

²⁸ Stranou ponecháváme termín nacionální hnutí, který se obvykle používá jako nejjobecnější termín pro vyjádření úsilí afrických národů osvobodit se z koloniálního útlačku, přičemž v tomto významu není představován žádným typem organizace. Podle T. Hodgkina zahrnuje nejrůznější institucionální formy, včetně kongresů, stran či front. (Hodgkin 1960:50)

stanovy). Strany se pravidelně scházejí na svých sjezdech, kde dochází obvykle formou voleb k potvrzení či obnově vedoucích stranických kádrů. Na rozdíl od většiny euro-amerických politických stran ne všechny africké politické strany, které hovoří o demokratické soutěži při boji o politickou moc, k této soutěži vytváří legální podmínky a prostředí (jednostranický systém,²⁹ kontrola masmédií, využívání státní moci a prostředků ve volební kampani atd.), protože jejich prohlášení mají často jen verbální charakter.

Z metodologického hlediska je nezbytně nutné u vzniku afrických politických stran zkoumat nejdříve charakter příslušné politické organizace a stanovit, zda jde o skutečnou politickou stranu nebo o některý jiný typ organizace (zájmová či nátlaková organizace, kongres, fronta či protopolitická strana). Tato analýza je často velmi obtížná, protože jedna politická strana mohla projít pod stejným názvem všemi typy výše uvedených organizací a často je velmi obtížné stanovit, kdy se nátlakové organizace přeměnily v kongres či frontu, kongresy a fronty v politické strany atd.

III. Klasifikace vzniku afrických politických stran

III.1. Klasifikace a její vědecký přínos

Na základě výše uvedených teoretických přístupů ke vzniku politických stran a shrnutí dosavadních výzkumů vzniku afrických politických stran můžeme přistoupit k následující klasifikaci, která je založena na jediném kritériu, jakým způsobem/mechanismem africké politické strany vznikaly. Stranou ponecháme Duvergerovu institucionální teorii a zejména jeho kritérium místa a způsobu (parlament, mimo parlament, shora, zdola) vzniku, protože na rozdíl od evropského regionu má pro africké země výrazně marginální význam. Díky historickému vývoji afrických zemí velká většina, dokonce si dovolíme tvrdit, že absolutní většina politických stran, vzniká mimo parlament. Nepopíráme, že v souvislosti s demokratizací africké společnosti na počátku 90. let minulého století, která se projevila zejména zrušením systému *one-party states*,³⁰ došlo k masivnímu nárůstu nejen nových politických stran, ale i k obnovení dříve zakázaných, ilegálních či exilových politických organizací.

Pro naši klasifikaci není vhodná ani Mairova teorie kritických situací, která spíše upozorňuje na příčiny či příznivé podmínky vzniku politických stran (vyhlášení nezávislosti, rozpad ústavního systému). V africkém prostředí se však zdá, že kritické situace nejsou vždy živnou půdou pro zakládání politických stran. Tato teze se může částečně potvrdit v období vyhlášení politické nezávislosti a organizace tzv. *founding election*,³¹ ale vznik ostatních kritických situací (rozpad ústavního systému) vede obvykle k občanským válkám. Srovnej např. poslední politický vývoj v Somálsku, Demokratické republice Kongo, Pobřeží slonoviny a v minulosti v řadě dalších zemí, kde krize ústavního systému vedla k nastolení vojenských režimů.³² Podobně nám nepomohou ani modernizační teorie opírající se o některé sociální a ekonomické faktory vzniku stran, které se opět spíše zaměřují na příčiny než vlastní vznik politických stran.

Základní teoretické modely vzniku politických stran

I. Přeměna nepolitických a politických organizací

I.1. Přeměna nepolitických organizací v protopolitické/politické strany

I.2. Přeměna protopolitických stran v politické strany

I.3. Přeměna kongresů a front v politické strany

I.4. Vyčlenění politické strany z kongresu či fronty

²⁹ Po dlouhých diskusích se postupně prosadil názor, že tzv. *one-party states* nemohou být automaticky považovány za totalitní režimy. Srovnej např. Zolberg, Aristide R. (1966). *Creating Political Order. The Party-States of West Africa*. Chicago: Rand McNally and Company či Carter, Gwendolen M. (1962). *African One-Party States*. Ithaca: Cornell University Press. Stále více docházím k přesvědčení, že *one-party states* v africkém prostředí je/byl jednou ze zákonitých vývojových etap afrického stranického systému, během které došlo ke konsolidaci mnohoetnických států, stanovení pravidel politické hry a vytvoření základních podmínek pro následující demokratizaci společnosti a zavedení vícestranického systému. Podrobněji v připravované studii *Vznik a vývoj afrických stranických systémů*.

³⁰ Stoupenci Duvergerovy teorie zde budou argumentovat vývojem parlamentního systému, zatímco druhý předpoklad, rozšíření volebního práva, byl naplněn obvykle okamžitě po získání politické nezávislosti. Takže ne rozšíření volebního práva, ale demokratizace (z pohledu Duvergerovy teorie „vývoj“) parlamentního systému vedla k rozšíření počtu afrických politických stran. Nicméně z pohledu klasifikace se zde s Duvergerem pohybujeme stále jen v úrovni podmínek vzniku politických stran a ne, jak tyto politické strany vznikaly.

³¹ Jedná se o první parlamentní volby po získání politické nezávislosti, často pod dohledem bývalé koloniální velmoci či OSN. Srovnej např. Bratton, Michael – Van de Walle, Nicolas (1997). *Democratic Experiments in Africa*. Cambridge: Cambridge University Press, s.114-116.

³² Zde si dovolíme jedno provokativní tvrzení, že v řadě případů nastolení vojenských režimů bylo jedinou cestou k obnově zákonů, práva a bezpečnosti v afrických zemích, často vedlo k odstranění afrických totalitních a tyranských vlád. Bez těchto vojenských převratů by v řadě zemí nikdy nedošlo k následující demokratizaci. Dovolil bych si dokonce pro některé případy používat kontroverzní termín demokratické vojenské převraty.

II. Integrace nepolitických a politických organizací

- II.1. Integrace na základě jednotlivých osob (obvykle ideově blízkých intelektuálů)
- II.2. Integrace zájmových a nátlakových skupin v protopolitickou/politickou stranu
- II.3. Integrace protopolitických stran v politickou stranu
- II.4. Integrace zájmových a nátlakových skupin a protopolitických stran v politické strany
- II.5. Integrace politických stran
- II.6. Připojení zájmových a nátlakových skupin, protopolitických a politických stran k jiné politické straně

III. Dezintegrace politických organizací

- III. 1. Rozpad kongresů, front a politických stran
- III. 2. Odštěpení od kongresů, front a politických stran

IV. Nadekretování politických stran

- IV.1. Na základě dekretu totalitní/autoritativní/autoritářské skupiny, ve velké většině představitelů armády, kteří usilují o posílení legitimacy politické moci po vojenských převratech.
- IV.2. Centrálním rozhodnutím o „přeměně“ front a kongresů v politické strany.

V. Vznik politických stran na základě vnějšího impulsu

- V.1. Rozhodnutím koloniálních vlád, vznik tzv. administrativní politické strany
- V.2. Vytvoření politických stran jako poboček metropolitních politických stran (obvykle africké socialistické a komunistické strany atd.)
- V.3. Vznik politických stran pod vlivem globální politiky (např. environmentální strany)

Na první pohled se zdá, že námi stanovené kritérium a výše uvedená klasifikace nemá žádnou vypovídající vědeckou hodnotu. Základní otázka zní, jak nám mohou modely vzniku politických stran pomoci k poznání úlohy, postavení a fungování politických stran a stranických systémů? Vědecký význam modelů vzniku politických stran můžeme podle mého názoru opřít o následující argumenty:

1. Historické argumenty

Z pohledu historického vývoje společnosti je způsob vzniku politické strany a zobecnění těchto modelů stejně důležité jako studium všech ostatních aspektů činnosti politických stran. Hlavním cílem je podrobné poznání konkrétního historického jevu a jeho zobecnění pro následující politologické výzkumy.

2. Sociologické argumenty

Za způsobem vzniku politických stran obvykle stojí konkrétní jednotlivci (politici, významné společenské osobnosti) či skupiny (politické, ekonomické a kulturní elity, armáda, feudální kruhy, stranické frakce a různé sociální a národnostně-etnické skupiny atd.). Určitý model vzniku politické strany má jasnou vypovídající úlohu, když může vycházet o široký konsensus různých sociálních skupin či na druhé straně může být výsledkem rozhodnutí jednotlivce či malé mocenské skupiny. Detailní poznání mechanismu vzniku pak předurčuje postavení a úlohu těchto jednotlivců, elitních skupin či různých sociálních skupin v rámci politické strany, může mít sklon k prosazení buď charismatického postavení vůdce-zakladatele, může představovat oligarchické tendence určité elitní skupiny či může přinést vyvážené rozhodování různých sociálních skupin ve stranicko-mocenské struktuře politických stran.

3. Politologické argumenty

Modely vzniku politických stran nejsou z pohledu politologie jen technické záležitosti. Každý model vzniku politické strany má v sobě zakódované příčiny (personální, ideologické, mocenské aj.), které se často projeví v následující členské (orientace na různé sociální a národnostní či etnické skupiny) a organizační struktuře (centralizované, decentralizované, lokální, celonárodní atd.) politických stran, ideologii, činnosti, cílech, atd. Způsob vzniku politické strany může bezprostředně ovlivnit vnitřní stranické ne/demokratické mechanismy či chování ve stranickém systému. Naprosto nezpochybnitelný je vliv vzniku politických stran na jejich koaliční potenciál. Strany, které se vytvoří např. dezintegrací (rozpadem, odštěpením), obvykle nemohou najít dostatečný prostor pro vzájemný politický konsensus, zejména když v pozadí dezintegrace jsou personální, ideologické či etnické důvody.

IV. Závěr a budoucí úkoly politických věd

Výše uvedenou klasifikaci považuji za pracovní koncepci, která musí být potvrzena dalšími analýzami vzniku afrických politických stran a na jejich základě by pak měla být doplněna či přepracována, tak aby zobecnila většinu nejrůznějších variant vzniku afrických politických stran. Je naprosto zřejmé, že tato analýza nemůže mít jen mechanický charakter, nesmí se soustředit jen na technické otázky vzniku politických organizací. Je naprosto nezbytné zkoumat i příčiny a důvody, které stály v pozadí formování afrických politických stran. Kromě tradičních příčin, jako je např. boj za národní osvobození a nezávislost, boj o politickou moc a další, se však budeme muset více zaměřit i na specifika africké společnosti. Větší pozornost musí být

věnována sociální struktuře africké společnosti, zejména jak tradiční africká společnost odráží politické organizace a stranou nemohou zůstat ani etnické, tribální a náboženské vlivy.

Na rozdíl od zkušeností z euro-amerického politického prostředí je na africkém kontinentě mnohem výraznější vliv charismatických politických osobností a stranou nezůstávají ani různorodé ideologické koncepce afrického nacionalismu a afrického socialismu. Vzhledem k tomu, že k rozmachu afrických politických stran dochází zejména v období studené války, afrikanisté a politologové nemohou přehlížet i vliv vnějších faktorů.

Velmi obtížné otázky je nutno řešit v souvislosti se skutečností, že po získání politické nezávislosti velká většina afrických zemí přešla k systému *one-party state*, který bezesporu ovlivnil stranický systém afrických zemí. Také se např. otevírají zajímavé úvahy o paralele s etapou koloniálního období a politologové měli důkladně studovat, zda došlo v rámci systému *one-party state* k opakování počátečních fází formování afrických politických organizací, tzn. ke vzniku kulturních, společenských organizací, hnutí a ilegálních protopolitických stran, které se po zavedení vícestranických systémů přeměnily v politické strany. Desítky politických stran, které se objevily v rámci třetí vlny demokratizace na počátku 90. let v různých afrických zemích, nevznikly samy od sebe, mají své kořeny v systému *one-party state* a s největší pravděpodobností odráží i utlumenou existenci a činnost nejrůznějších politických frakcí ve vládnoucích masových politických stranách.

Dalším krokem politologie by měla být komparace vzniku afrických politických stran nejen s jejich protějšky v rozvojovém světě (v Asii a Latinské Americe), ale zejména s evropskými a americkými politickými stranami. Na základě této komparace by se pak politické vědy měly vrátit k obecné teorii vzniku politických stran a začlenit do ní i teorii vzniku politických stran v rozvojovém světě.

Krátká analýza teorie vzniku politických stran ukazuje, že v současné situaci si již nevystačíme s teoretickými závěry M. Duvergera, J. Blondela, G. Sartoriho, A. Wara či řady dalších politologů, kteří se věnují politickým stranám. Mohou nám být samozřejmě návodem, odrazovým můstkem, ale velké množství doposud prakticky nezkoumaných a nezobecněných faktů a informací o vzniku, vývoji a funkcích politických stran v rozvojovém světě nás nutí se podívat na teorii politických stran i z hlediska těchto regionů.

STRANICKÉ SYSTÉMY SUBSAHARSKÝCH ZEMÍ

Historie subsaharských stranických systémů není nikterak dlouhá a ve většině těchto zemí se váže k období získání politické nezávislosti, které je víceméně záležitostí druhé poloviny 20. století. Díky rozpadu koloniálních říší evropských velmocí na jedné straně, ale i ekonomicky zaostalých zemí nastoupila většina afrických národů na konci 50. a počátku 60. let cestu k politické nezávislosti. Jak ukazuje historie vzniku afrických politických stran, jejich kořeny je v některých zemích možné sledovat již na konci 19. století, ale pro většinu afrických zemí je charakteristické jejich rozkvět až po 2. světové válce.

Všeobecně přijímané teorie stranických systémů hovoří o stranických systémech obvykle v souvislosti s tzv. relevantními politickými stranami, za které obvykle považují pouze politické strany, které se prosadí v demokratických volbách do parlamentu. Na základě těchto kritérií se pak setkáváme s nejrůznějšími klasifikacemi a typologiemi stranických systémů.

Pokud přistoupíme na tento model, tak hne na počátku pak narazíme na velmi vážné metodologické problémy související s charakterem afrických politických režimů. I když se zaměříme jen na současné období od 90. let, kdy je pro Afriku dominantní demokratizační vlna, pak při charakteristice stranických systémů zjistíme, že by se pro jejich rozlišení nejvíce hodila klasifikace J. Wiatra, který navrhl rozdělit stranické systémy na alternativní (plně soutěživé, kdy dochází k obnově politických elit) a nealternativní (kdy se u moci dlouhodobě udržuje jedna politická strana). Hned při prvním studiu volebních výsledků zjistíme, že v africkém prostředí budeme muset pracovat s termíny dominantní a hegemonní politická strana.

Podle Wiatra v zemích se svobodnými volbami (v obecném smyslu slova) může být vytvořen systém kooperace stran, systém strany národního porozumění (systém dominantní strany) a omezený stranický systém. Všechny ostatní jím navrhované systémy (systém hegemonické strany a monopartismus) pak existují v jasně nedemokratických politických režimech, a proto se jimi nebudeme zabývat.

Systém kooperace stran, který je charakteristický existencí stálého bloku stran (dochází k zániku stranického soutěžení *de facto*) není z pohledu Afriky nijak zajímavý a aktuální. Afriky se zřejmě nejvíce dotýká druhá varianta, systém strany národního porozumění či systém dominantní strany. Podle Wiatra v zemi existuje vícestranický systém, pravidelně se organizují volby, ale jedna strana dlouhodobě dominuje v celém stranickém systému a samostatně drží moc, zatímco zbývající politické strany vystupují v opozici či reprezentují určité regionální a teritoriální zájmové skupiny. V Africe jsme se v minulosti setkali i tzv. omezeným stranickým systémem, kdy v zemi existuje vícestranický systém a organizují se volby (pluralitní volby v 70. a 80. letech), ale výkonnou moc kontroluje obvykle armáda.

Vzhledem k tomu, že v některých afrických zemích teprve proběhly pouze tzv. *founding election* nebo maximálně jedny nebo dvojice volby, je ještě předčasné hovořit o stabilizaci afrického stranického systému. Nicméně jak již bylo řečeno, základní tendencí, kterou umocňuje ještě absolutní či dvojkolový většinový volební systém, je směřování k vytváření stranického systému s jednou dominantní politickou stranou, která je schopna

ve dvou nebo třech (např. v Botswaně ve všech od roku 1966) po sobě jdoucích volbách získat absolutní (často ústavní) většinu hlasů a poslaneckých mandátů.

Pokud bychom přistoupili na tezi, že pluralitní volby a svobodná soutěž politických stran jsou hlavními kritérii demokratičnosti afrických zemí, pak se můžeme zaměřit i na klasifikace stranických systémů, které se týkají demokratických režimů. Podle Duvergerova početního kritéria bychom se pak v Africe setkali s řadou případů tzv. monopartismu, bipartismu (např. dnešní Mosambik či Angola) a samozřejmě multipartismu, kdy v některých afrických parlamentech zasedá velké množství politických stran, nicméně bez koaličního potenciálu (s 1-5 mandáty)

Při použití složitější Blondelovy typologie, která kombinuje kritérium početnosti s velikostí politických stran, pak opět můžeme dojít k podobným výsledkům jako v evropských stranických systémech, když v Africe najdeme jak bipartismus, tak systém dvou a půl strany (ten již s obtížemi), multipartismus s dominantní stranou (ten naprosto převažuje) a méně nebo prakticky vůbec multipartismus bez dominující strany. Na rozdíl od Blondelovy typologie však musíme řešit otázku volebního zisku tzv. dominantní strany. Blondel uvádí minimální zisk 40%, ale zdůrazňuje, že nezískává tolik, aby mohla sama vládnout. Bohužel v Africe jsme svědky toho, že dominantní strany se nám mění v hegemónní (získávají pravidelně více jak 50% hlasů), nicméně jejich zařazení mezi bipartismus je taktéž kontraproduktivní, protože druhá nejsilnější politická strana není schopna alternace.

Použitelný pro africké prostředí se zdá být i Sartoriho modely stranických režimů, který jako kritérium používá počet stran a ideologickou vzdálenost. Pro Afriku je typický především jeho typ systému predominantní strany, zatímco ostatní typy (bipartismus, umírněný multipartismus, extrémní multipartismus a atomizovaný systém) bychom dokládali velmi obtížně. Samozřejmě v řadě afrických parlamentů jsou zastoupeny někdy desítky politických stran, často včetně antisystémových, ale politickému rozhodování dominuje jedna politická strana s parlamentní většinou.

Současní politologové stojí před docela zásadní otázkou, zda přistupovat k africkým stranickým systémům na základě stejných kritérií, které se používají pro evropské země, nebo se snažit najít nové přístupy. Prosazení evropského přístupu ke stranickým systémům odpovídá plně politické realitě, kdy politologové vychází ze základní premisy, že parlamentní politické strany v Evropě, USA a v dalších zemích určují budoucí nositele výkonné moci. Ve většině západoevropských zemí převažuje parlamentní demokracie, kdy parlament je hlavním ohniskem politické moci a rozhoduje, kdo (která politická strana či koalice) převezme výkonnou exekutivu.

Nicméně africké parlamentní komory, i když zvolené v řádných svobodných a spravedlivých volbách, mají často jen charakter demokratické fasády afrických politických režimů a nemají možnost se výrazně podílet nejen na legislativní činnosti, ale v žádném případě ani na ovlivnění výkonné moci. Pokud bychom vyšli z výše uvedené premisy evropských a amerických politologů, pak bychom měli nechat stranou vliv parlamentních voleb na formování stranického systému a měli bychom se logicky spíše zaměřit na prezidentské volby, které jsou v africkém prostředí určující pro stanovení hlavního nositele výkonné (a často i legislativní) moci.

Samozřejmě, pokud se rozhodneme pro aplikaci tohoto způsobu, můžeme v africké politické praxi narazit na řadu metodologických problémů. Jedním z problémů mohou být kandidáti, kteří nejsou spojeni s žádnou politickou stranou a opírají se v prezidentské kampani o své společenské postavení (např. kmenoví náčelníci) či charisma. Dalším metodologickým problémem může být způsob zpracování prezidentských volebních výsledků. V řadě zemí funguje absolutně většinový systém, kdy se o vítězi rozhoduje v prvním kole. Nicméně v řadě dalších zemí se koná i druhé kolo, do kterého obvykle postupují dva neúspěšnější kandidáti z prvního kola. Na výsledcích voleb (a to nejen prezidentských, ale i parlamentních) má často velký podíl i volební inženýrství (velikost a počet volebních okrsků, u parlamentních voleb volební formule a metody přepočtu hlasů na mandáty atd.)

Další otázka souvisí s problémem relevantnosti politických stran. Zatímco v prvním případě je kritériem relevantnosti parlamentní zastoupení politických stran, jak postupovat v daty získanými v prezidentských volbách? Možným kritériem je procento získaných hlasů. Ve většině zemí světa se časem prosadil pětiprocentní volební práh, který rozděluje politické strany na úspěšné (parlamentní) a neúspěšné (neparlamentní). Domníváme se, že tento tzv. volební práh můžeme použít i pro prezidentské volby, a politické strany, které dosáhnou pětiprocentní zisk můžeme zařadit z pohledu hodnocení stranického systému mezi relevantní politické strany.

Bohužel v dané chvíli nejsem schopen provést klasifikaci podle tohoto přístupu, protože jsem ve fázi vyhodnocování výsledků a jejich porovnávání s klasickými metodami. Výsledky tohoto výzkumu budou prezentovány v některém z českých politologických časopisů.